

SEBERO ALTUBE ETA GERNIKAKO EUSKARA: DOMINGO KANALAETXEBARRIA

Gernika, 1979-VIII-27

J. A. Arana Martija

Euskaltzaindiko Jaun agurgarriok.

Jaun andreok:

Benetako poza hartuko zuen biltzarre hau ikusirik Jose Paulo Ulibarri okondotarrak: orain 147 urte, 1832.ean, igarle bezala, bertso hau jarri zuen eta:

“Ogeta lau gizon
behar dira izentau
Gernikako Batzarrean
euskeraren ganean
egiteko alegin hau.”

Gernikako Batzar Etxe honetan bildu zarete, Euskaltzainok, euskararen ganean eten gabe lan egin zuen gizon hospetsu bati omenaldi bat eskaintzeko; bazen garaia Euskaltzaindia Bizkaiko Etxe Nagusi honetan biltzeko eta gernikarrok oso harro gaude gertaera honekin. Baina gure poza gehitzen da bertoko semetzat dugun Seber Altube egintza honen gune dela ikusiz.

Altuberi dagozkion gauzarik gehienak esanak dira, maisuen ahoetatik, gainera, eta esango dira mendeurren barru honetan. Eta nik ez dakit zer esan nakizuekeen aspergarri ez izateko. Beraren biografiaz zeozertxu esateko gertu nengoen, baina Velez de Mendizabal adiskide dudanak bete du arlo hau. Seber Altube musiku bezala estudiatzea ere gai zirikagarria zen, baina musikuen biltzarra ez da gaurkoa hizkuntzazko gai zuzendutakoa baizik; eta gainera, Altubereren musika ezagutzeko ez da gauza hoberik musika bera entzuneraztea baino eta bizpahirur lan baino ez badira ere, Gernikako

Andra Mari Koralak gero eskainiko dizkigu. Nola bada bete niri emandako agindua?

Seber Altube, dakigunez, musiku bezala etorri zen Gernikara 1901.eko Abenduan. Eta musiku lanetan jardun zuen lehenengo urteetan El Progreso ostatuan bizi zelarrik. *Gernika* Orfeoiarekin lehiaketetan zebilela Azkue jauna ezagutu zuen Seberok eta Azkuerengandik biztu zen beraren baitan euskararen ardura. Arrasatetik Gernikara etorrira ez zuen euskalki problemarik aurkitu hango eta hemengo euskara erdi berdina ziren eta bait dira. Baina nolakoa zen orduan Arrasaten eta Gernikan egiten zen euskara? Herriko euskararen zale eta aldeko Sebero zenez gero, zein zen Seberok maite eta defendatu zuen Gernikako euskara? Nere hitzaldiñoaren gaia hau xe bera izan daitekeela iruditu zait.

Gernikara etorri eta 30 urte geroago, *La vida del euskera* liburuan esan zuen Altubek 40 urte lehenago, hau da, 1891. ean Gernika zela "una plaza fuerte del euskera", eta hau esakeran esan nahi zuen herria, Gernikan, euskaraz mintzatzen zela. Baziren orduan euskaltzale trebeak, gero ikusiko dugunez, baina Altubek esan nahi zuena zen herria euskalduna zela. Hori esan zuenetik beste 40 urte iragan dira eta orain ere ba dauzkagu Gernikan ez euskaltzaleak bakarrik, euskaltzainak ere bai: hemen dagoen Aita Luis Villasante Kortabitarte, Ajengizko Errenteriakoa, Euskaltzainburua dugu, eta Jose Basterretxea "Oskilaso", Imanol Berriatua, Juliana Berrojalbiz, Kepa Enbeita, Bitoriano Gandiaga, Inazio Omatxebarría, Joan Mari Torrealdei. Gernikakoak batzu eta inguruetaoak besteak, urgazleak dira. Baina herriak euskararik egiten du? Hor dago gakoa! Herriko euskara da euskaltzaleen oinarria, maite eta defendatu behar dena, Altubek maite eta defendatu zuena.

Nolakoa zen orduko euskara Gernikan jakiteko Altuberen *Erderismos* eta *El Acento Vasco* liburu mamitsueta jo dezakegu. Lehenengoan, eta 8. orrian, Busturiko Bikarioaren Dotrina aipatzen du; Gernikan Egurrolak 1893. ean argitara emandako ale bat erabili zuen Seberok.

Gerotxoago, Gernika inguruan, euskaldunek gazteleraz hitz egiteran darabiltzaten "euskerakadak" aipatzen ditu. Erakuspen bat ematerakoan hau xe aipatuko nuke: aldegoi = aldegon. Adibide hau gero 1922.ean, Gernikan, Eusko Ikas-

kuntzak antolatu zuen Biltzarrean agertu zuen Altubek bere "Euskel itz barrijak" hitzaldian. *Mondragon, camion, capon* erdal hitzak Gernika inguruan *Mondragoi, kamioi, kapoi* euskarara itzultzen bait dira, gaizki egindako jantziak beheko partean agertzen duten *aldegoi*-a, eta aurkako zentzua, gernikarrek *aldegon* erdaratuko dute.

Erderismos-en 20. orrian Lumoko Madariaga baserriko etxagunari entzundako esaldi bat dakar. Eta gerotxoago, Gernikakoa izan ez arren, Gernikari dagokion bertso oso hospetsua kritikatzan du Seberok. "Gernikako Arbola bedeinkatua da" gaizki esanda dagoala dio Seberok, joskera aldetik "Gernikako Arbola da bedeinkatua" izan beharko luke eta.

Gernikako seme zen Belumendu, Julio Bareñoren ezizena noski aipatzen du 29 eta 140. orrialdeetan beronen esaldi batzu komentatuz. Eta Arrasate, beraren jaioterria ahaztu ezinik, hango esaldi jator bat jartzen du 40.orrian: "Gizon ori joan joak ala etorri jatok? Beste Gernikako esakera berezi batzu ere aipatzen ditu, adibidez.

"Un modismo curioso cuyo uso es bastante corriente en la comarca gernikesa: consiste en reducir a verbo frases enteras, generalmente rematadas por un nombre verbal, el cual es seguido del auxiliar *egin* conjugado perifrásticamente; así resultan oraciones tales como:

— "Orrek etxera joan egin gura dau."

— "Zuk baztarrak lotsatu egiten baño eztakizu."

— "Arek "entzun nai eztozun gauzaren bat esan" be bardin egingo deutsu gero!"

Eta hala Gernika eta inguruko esaldiak aipatzen ditu beste orrialde askotan:

"Salbetara joan" esaten da Gernikan eta ez Salbera, meztara esaten den bezalaxe. Edo "Ako ederra!" eta "Ako gauaren ederra!".

El Acento vasco bigarren liburura jotzen badugu, fonetikako hainbat Gernikako berezitasun azaltzen ditu Altubek. Orixe, Azkue, Larrasket eta Gavelen estudioen gainetik beharrezkoa zen Altubek Navarro Tomás en *Observaciones Fonéticas sobre el vascuence de Gernika*, 1922.ean argitaratua,

kontutan edukitzea. Baina gernikarren gandik berak hartutako fonemak ere ematen dizkigu liburu eder honetan. Ez larregi luzatzeko hitzaldiño hau, adibide bi bakarrik emango dizkizuet:

Kalzada Babesetxeko Errifa egiten zenean, jendeaurrean zenbaki sarituak emakeran, hala abesten zuen antxina—dio Seberok— herriko pregoneruak:

Lau mile bosteun eta ogeta zortzi.

Orain, ostera, pregoneru berriak, euskarazko tonologia ikasi ez duenez gero, hala kantatzen ditu zenbakiak:

Lau mila bosteun eta ogeta zortzi.

Hau da Altubek ematen digun bigarren adibidea: Subía un día un conocido gizon por la carretera de Luno montado como de costumbre en su motocicleta; al pasar delante de un grupo de gernikeses, preguntó uno de estos:

—¿Quién ha sido ése?

—Don José —respondió uno—; pero un tercero replicó:

—Don José no, sino don Jóse.

Neuk ere ezagutu nuen gizon hori. Muxikakoa zen; eta guk eta herri guztiak deitzen zuen dón Jose.

Harira etorri ez arren, eta *El Acento Vasco* liburuaren mamia utzi orduko, gauzatxo bat esan behar dut. 1974.eko *Euskera* aldizkarian eman nuen Altuberi dagokion Bibliografia; hutsune bat dago zerrenda horretan orain bete nahi dudana: 1927.ean, Argentinan zegoelarik, *La Prensa* egunkarian argitara eman zituen Altubek, Ekain eta Uztailean, lan txo batzu: "Algunos argentinismos explicados por el idioma vasco". Ene ustez laister izango dira lan hauen fotokopiak Euskaltzaindiko Bibliotekan postaz eskatu ditut eta.

Ikusten dugunez, herriko euskara maitatzen zuen Seberok eta gainera eredu bezala bere liburuetara eramane zuen.

* * *

Baina Altube ez zen literato bat, hau da, ez zuen ezer literaturarako idatzi. Gramatiko eta linguista zen Sebero. Hurrengatik herriko hizkuntzatik adibide bezala jartzeko per-

lak baino ez zituen ateratzen Altubek. Nola bada jakin zein zen orduko euskara gernikarren ahoetan? Zoritzarrez gure liburutegi eta biblioteketan urriak dira Gernikako euskararen idatzitako liburu eta paperak. Gernikako bonbardeoan erre ziren Karmelo Etxegarai eta Timoteo Loizagaren liburutegiak, orduko euskalzaleenak, apaizenak etabar. Ez zen paperik ere geratu erreketan negargarri haren ondoren. Dena dela, zeozertxo kontserbatu da beste toki batzutan.

Juan Ruiz de Larrinaga, prantziskotar jakintsua, Gernikan jaioa zen 1876. ean. "Aranbeaskoa" ezizenagaz argitaratu zituen euskaraz lan batzu Azkuek sortutako *Ibaizabal* aldizkarian 1899.ean eta 1900.ean. 1906.ean, Durangoko Elosuren Irarkolan argitaratu zuen *Aita San Frantziskoren Irugarren Ordenako Erreglia eta Indulgentziak*. Gernikako euskararen idatzita daude.

Hau baino urte bi zaharragoa zen Cesareo Miangolarra Aberasturi, Gernikan 1874.ean jaioa, Deustun eta Pedernalesen apaiza izandakoa eta azken urteetan Gernikako Kalzada Babesetxean kapellau ezagutu genuena, 1958.ean hil arte. Orain tamalez joan zaigun Jokin Zaitegi grekeratik itzulpenetan trebea izan bada, Miangolarra izan zen latinezkoak euskaratzen punterengoa. Bilboko *Jel* eta *Euzkadi* aldizkarietan, 1907.eta 1908.ean euskaratu zituen Bergiliren Eglogak. Euskaltzaindiko Bibliotekan dagoen liburu batek hala dio: "Virgilio'ren Artzain Abestiak. Euzkeraldu dauz Miangolarra eta Aberasturi tar Kesara Deustuko Jaupariak. Bilbon, Astuiren Irarkolan, Tenderia, 19. 1912". Urte haietan Azkueren laguntzaile ere izan zen, beronek dion bezala Kantutegiko abestiak erdaratzen arduratu zen eta. Baina garbi zalea zenez gero, ez digu asko lagunduko Gernikako euskara gozatzen.

Horretarako dugunik idazle egokiena pertsonaia ezkutu bat da: DOMINGO KANALAETXEBARRIA ANIZ. Barka ezazue, jaunak, baina esan behar dituanak oso berriak dira, lehenengoz ematen dira misterioz beteko idazle honen xehetasunak eta; barka ezazue —diot— oraindik hitzalditxoaz luzatzea.

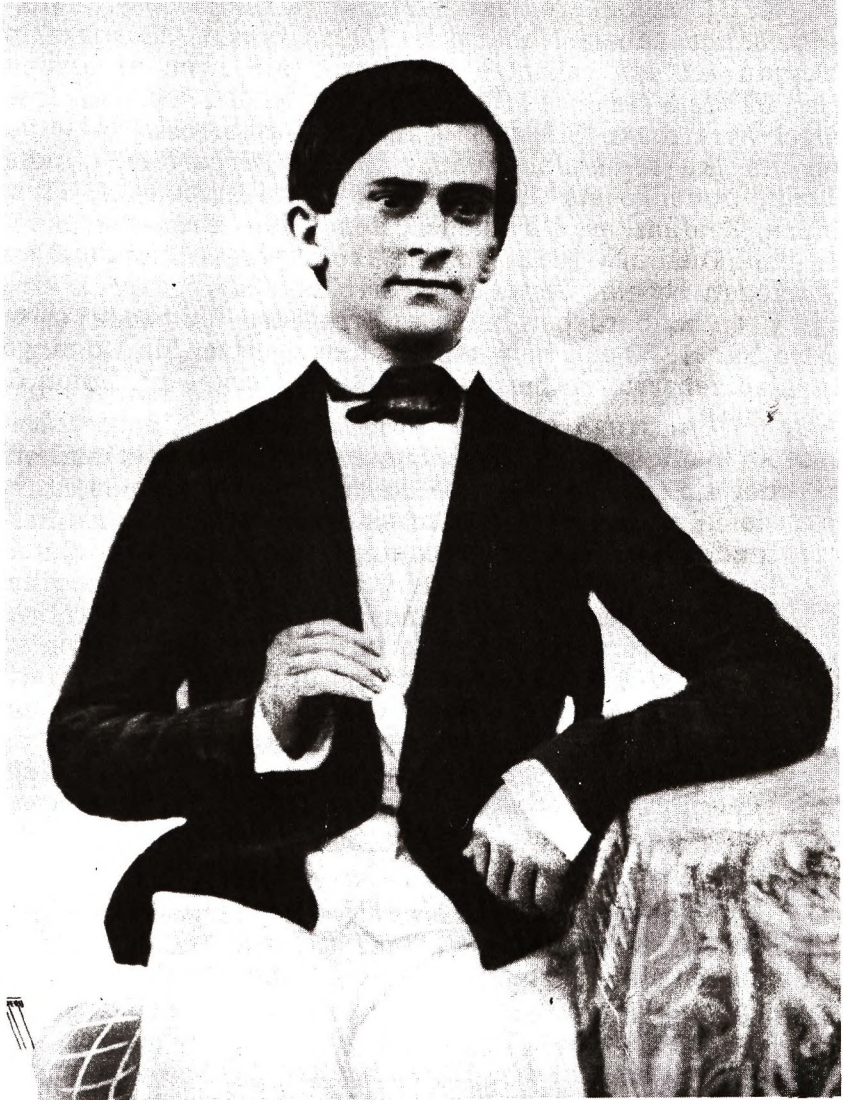
Duela 13 urte eman zuen idazle honen berri Aita Villasantek Gernika Hiri sortu zenetik VI. Ehunurteburuko Egitarauan. Nikolas Alzola, euskaltzain urgazleak ere Kanalaetxebarriak argitara emandako liburu bien berri eman zigun BRSVAP en 1966. ean. Aita Lino Akesolo, euskal-

tzain urgazlea hau ere, Gernika aldetik ibili zen idazle honen berriak bilatzen. Ni ere, Kanalaetxebarria deitura ikusten nuen albo herrietan ibili nintzen Parrokietako artxiboak arakatzen. Domingo Antonio Kanalaetxebarria bat Mundakako artxiboan agertu zen; baina 1854.ean hildakoa eta gehiagoko datu gabe. Ameriketara joandako praile eta idazle bat ere agertu zen ikerketetan, baina Juan Franzisko zen eta bigarren karlistadan Ameriketara joana zenez gero, ez zen ez gure pertsonaia. Azkenean lotu nuen haria: Meaza Kanalaetxebarriarrak bizi dira Gernikan eta heurretari-riko bat, Jose, urte askotan Marijesiak solista bezala abestu dituen. Kanalaetxebarriak Egurrolaren Irarkolan argitaratu zituen luburuen berri eman nionean, esan zidan gogoan zeukala beraren osaba Primitivo Kanalaetxebarria, Egurrola —nean enplegatuta egon zela eta gero Andaluzia aldera, Andujarrera, jo zuela bertan inprenta bat jartzeko asmoz. Beronen aitona Domingo Kanalaetxebarria izan zen, baina ikerle guztien buruan gure idazlea praile edo apaiza zen bere liburuen mamia ikusiz. Joserren arrebeekin egon nintzan gero eta ilunean argi pixka bat sartu zen: aitona Domingo Kanalaetxebarria zen benetan eta idazlea ere bai. Gogoan zeukaten etxean zeuden liburu eta paperak aitonak idatziak: letra txiki, fina eta garbia zeukan aitonak, noski. Baina liburuak eta paperak bonbardeotan erre ziren.

Idazlea bait zen Domingo, Meaza sendiaren aitona, baina nola gure prailea izan edo nola ulertu seme-alabadun ezkondu batek halako gaiak erabiltzea? Joan nintzen Gipuzkoako Biblioteka Probintzialera, han daude Kanalaetxebarriaren liburu bakarrak eta. Ha bai ez uztekoa! *Jesucristo jaunaren lege santia* liburuan, 89. orrian hala dio gure "praileak":

"euqui biar dogu gurasooc gueure semiacaz ardura andija, bestelan ez dogu ecer aurreratuco. Orregaitic bada, asten ezpadoguz gueure semiac Jaungoicoaren billdur santuan, charto ibillico gara bere aurrera eldu gaitzeanian..."

Horrez gainera, beste pasarte askotan, apaizak aipatzen dituenean, hirugarren pertsonan idazten du edo sermoi entzule bezala agertzen zaigu. Liburuaren idazlea, hain zuzen, ezkondua zen. Eta Meaza Kanalaetxebarria sendiaren aitona zen gure idazlea.

DOMINGO KANALAE TXEBARRIA ANIZ
(1828-1897)

XVIII. mendearen erdirantz, Arratzuako Josef Kana-laetxebarria Zabala Nabarnizko Maria Ipinza Aldekoarekin ezkondu zen eta ezkontza horretatik jaio ziren Arratzuan Juan Bautista eta Jose Migel, azkenengo hau 1790. ean. Jose Migel Arratzuako Silbestra Aniz Zaldibiskarrekin ezkondu zen eta lau seme-alaba eduki zituen: Bernardina, Juana Maria, Domingo eta Juan Manuel Kanalaetxebarria, Aniz, Ipinza, Zaldibiskar. Dirudienez, denak jaio ziren Gernikan, eta gure Domingo 1828.ean hiletako paperetatik ondoriozta dezakegun bezala. Gernikako Parrokiako Erregistroak erre egin ziren bonbardeotan baina ez Erregistro Zibilekoak; erre-gistro hau 1870.ean hasi zen eta han agertzen da Domingo Kanalaetxebarriaren heriotzeko datua (Sección 3.ª, Tomo 6, Folio 294):

En la villa de Guernica y Luno, a las nueve de la mañana del día trece de octubre de mil ochocientos noventa y siete... compareció D.ª Sebastiana Mendivil... manifestando en calidad de mandataria que D. Domingo Canalaetxebarria Aniz, natural y vecino de esta dicha villa, edad de sesenta y nueve años, de profesión sastre retirado, falleció a las seis de la tarde del día de ayer en su domicilio, a consecuencia de escrufulosis... Que el referido finado estaba casado en el acto del fallecimiento con D.ª Eduarda Gavicaechevarria Azpiri, natural de Lequeitio y de esta vecindad de cuyo matrimonio deja ocho hijos llamados D. Dionisio, D.ª María, D.ª Buena-ventura, D. Juan José, D. Ramón, D.ª Filomena, D. Eduardo y D. Primitivo...

Ilobek diote gaztaroan Bordelera joan zela sastre ogibidea ikasten eta gero Ameriketako Chilera. Handik itzulita ezkondu zen eta emazteztat Eduarda Gabikaetxebarria Azpiri, Lekeitio 1841. ean jaioa hartu zuen. Diruduna zen emaztea, aita Dionisio, elantxobetarra, itsasuntsi jabea zen eta. Gernikako Artekalen bizi izan zen matrimonioa eta bertan zeukan Domingok bere sasterria. Lehen aipatutako zortzi seme-alabak Gernikan jaio ziren baina gehienek Chilerantz jo zuten han zeuden etxeko ondasunak eta. Filomena, seigarren alaba, eta Primitivo, txikiena, geratu ziren Gernikan. Primitivok ere ihes egin zuen gerotxoago Andujarrera. Filomena geratu zen bada aitaren etxean eta berak gorde zituen aitaren paper eta liburuak. Primitivo Andujarren hil zen eta

beste guztiak Chilen. Domingoren alarguna bera baino urte bi geroago hil zen 1899 an.

Filomena Gernikan jaio zen 1877.eko Martxoaren 28 an eta bertan hil 1959.ean. Primitivo, gazteena, 1881.ean jaio zen. Filomena hartu zuen emaztetzat beraren lehengusu Gilermo Meaza Kanalaetxebarriak, Juana Maria, Domingoren arrebaren semeak. Ezkontza honetatik jaio ziren Maria Karmen, Isidoro, Jose, Maria Begoña, Jose Martin, Eduarda, Miren Belen eta Imanol Meaza Kanalaetxebarria, aitonaren berri eman didatenak.

Gernikako euskara estudiatzeko liburu interesgarri bi idatzi zituen Domingo Kanalaetxebarriak. Biak Egurrolaren "sulotegijan" argitaratu ziren. Antonio Egurrola Gandiaga inprimatzailea Abandokoa zen eta Durangon inprenta batetan lan egin ondoren, 1888.ean etorri zen Gernikara beraren "Librería-Imprenta-Encuadernación" delakoa, Furoetako Plazan jartzera. Lehen argitara eman zen liburua hau zen:

I

FR. BALENTIN DE BERRIO-OCHOA, TONQUIÑO MARTIRI BENERAGARRIJAREN BIZITZIA, BESTE ZUZEN BIDE BATZUCAZ, DOMINGO DE CANALA ECHEVARRIAK GAÑIC, GUEITUTA JESUCRISTO JAUNAREN PASIÑO SANTUCO ETA MISIÑOI SANTUETAKO CANTUCAZ. Liburuchu au dago Vitorijako Obispo Jaunac ontzat emonda. GUERNIQUEN, Antonio Egurrolaren suloteguijan, 1890 garreen urtian.

1865.ean argitaratu zuen Jose Migel Arrieta Maskaruak Balentin Berriotxoaren bizitza erdaraz eta hala azaltzen du Domingo Kanalaetxebarriak bere liburuaren "Asiera edo berba aurrecua"n. Baina gure Kanalaetxebarriak nahi zuen "zubei cer-bait esatia gueure eusquera ederrian... amodijo gueijago euqui biar gueuzquijon berbeeta moduban" Dirudienez ordurako hasi ziren garbizaleak lanean, hau dio gure idazleak eta: "Ez uste izan liburuchu onetan topauco dozubezala araco berba ederrac eusquera garbijan. Asco imiñico nituque; baiña uste dot iracurlee gueijenac ez leuqueezala aituco..."

Liburutxo hau ez da Arrieta Maskaruaren hitzulpen zuzena, zeren "Esango deusubedaz beste gauza batzuben artian, Berrio-Ochoagaz estudijoco lagun izan cirianai entzun da daucadazan gauza batzuc bere gañian" Balendinen lagun horien artean bazen, orduan Gernikan zegoen koajutore bat: Basilio Diaz de Espada, Bergarako semea, 1824.ean jaioa eta 1891.ean Parroko Jauna hautatua izango zena.

Nik dakidanik hiru sastre zeuden orduan Gernikan. Gure Kanalaetxebarria eta Tomas Atxirika eta Goitiatxu izenekoa. Kanalaetxebarria serio xamarra zen —ez dago beraren liburuak ikustea baino— eta beste biak oso zelebreek. Goitiatxu, esate batetarako, oso lukurreroa ei zen eta lanean jartzen zenean, prakak ez higatzeko beheratu egiten zituela, diote. Hil zorian aurkitu zenean, beraren lukurrerriaz anemiko bihurtu zen eta, osagileak Malagako ardauro gozoa edatea agindu zion.

— Hau bai pena —ezan zuen Goitiatxuk ardauro mustaturkeran— hain gauza gozoa probatu eta hil egin behar...

Atxirika, nere osaba Julio Bareñoren aitona, ez zen makur geratzen halako txantxetan. Kanalaetxebarria baino gaztetxoagoa zen, 1831.ean jaioa zen eta. Bestea baino urte bete lehenago hil zen, hau da, 1896.ean. Don Basilio Diaz de Espada joan zen eleizakoak ematen eta jakin zuenean nor zetorren,

— "Tire, tire, etxoat nik ezpatarik behar hiltzeko, berez be hilko nok eta..."

Liburuaren azken aldean Kanalaetxebarriaren bertso batzuek ematen dira, 1886.eko Bagila = Ekain 9 an jarriak "Berrio-Ochoaren azur beneragarrijac Tonquiñetic beraren jaiotz errira (Elorrijora) ecarri citubezan egunian". Eta gero Berriotxoak Tonkinetik bere amari egindako hiru gutun. Lehenengo azaguna da 1894.ean orri solte batetan argitara eman zen, eta 1927 Pedro Muñagorrik bere *Cartas del Beato Valentin de Berrio-Ochoa* liburuan eman zigun. Hirugarrena ere Muñagorrik ematen digu, baina bigarrena ez dut oraindik inon argitara emanda ikusi, Kanalaetxebarriaren liburuan izan ezik.

Liburua amaitzeko ematen digu Kanalaetxebarriak Basterretxearen "Jesukristori kendu ezker" eta beste misinoietako kantuak.

II

Jesucristo jaunaren legue Santia Domingo de Canala Echevarria Ganic Vitorijaco Obispo Jaunaren baimenagaz, 1892 garrenian. *Guerniquen, Antonio Egurrolaren Sulote-guiyan*, 1893 garreen urtian.

Bestea baino mardulagoa da liburu hau, nahiz eta neurri bardinekoa izan; baina letraren tipoak txikiagoak dira eta orrialde gehiago ditu.

Hemen ere euskararen goramena egiten du Kanalaetxebarriak hasieran. "Eusquera maitia berba-cuntza pobria dala?" Eta euskararen aberastasunaren alde egiteko aipatzen ditu Olaetxea, Astarloa, Mogelen "Baserritar jakitunaren Echecho Escolia" eta *Peru Abarca*. Kontuan eduki dezagun Peru Abarkaren lehendabiziko edizioa 1880.ean egin zela *Beti bat* aldizkari karlistan eta liburu bezala 1881.ean atera zela. Irakurri berria du bada Kanalaetxebarriak Mogelen liburu hau 1885.ean bere JESUCRISTO JAUNAREN LEGE SANTIA idazten duenean.

Eta begira zazue zer dion, beste liburuaren atarian bezala, euskara garbiaren aurka: "Imiñico nituquez nic liburuchu onetan berba asco eusquera garbijan; baina uste dot iracurla erdijac ez leuqueezala aituco; cer diñot nic erdijac? Ezda laurenac bere. Orregaitic bada escribidu gura dot liburuchu au Bizcaitar gutzijac edo gueijenac aituco dabeen moduan".

Kanalaetxebarriak diosku 1884.ean asmatu zela Gernikako ibarrian edo errekan kanal bat zabaltzea eta

Guerniquen izangogu
erbeste gentia
ez orregaitic galdu
Cristoren leguia.

Erbesteko erlijio gabeko jenteen beldurrez idatzi zuen Kanalaetxebarriak liburu hau. Jesukristoren bizitza eta aginduak komentatzen ditu sermoi itxuran eta zatirik handiena 1889.ean idatzita dago.

Gernikaren historiarako kapitulu bi oso interesgarriak ditu liburu honek: "XXVI. Esaaldi au escribidu zan 1885 garrenian, Españaco colera demporan". "April iñguruan"

hasi ei zen kolera eta "garagarrille azqueneco egunerarte ill diriala gueisso onegaz amalau milla ta iru persona" dio Kana-laetxebarriak. "XXVII. Coleria al denduta guero" idatzia dago eta han ematen du "Cemendiaren (Azaroa) lauan, bostian eta sei jan" egindako Triduaren berri. Daniel Baertel eta Juan Luis Arrue, frantziskotarrak eta biak durangoarrak izan ziren sermolariak. Franzisko Ormaetxegoitia zen orduan Parroko Jauna eta Jose Marzelo Lekanda Alkatea. Ramon Iturbe aipatzen du hiriko Sekretario bezala eta hemen esan behar dotana da Iturbe izan zela oraindik Lumorako Kurutze Bidean abestuten den "Neure Pekatuak" kantuaren egilea, baita ere beste liburuxka urri baten egilea: *La fusión de Guernica y Luno ante la Ley Foral* Delmasek 1882.ean argitara eman zuena.

XXXII. kapitulua da liburuaren azkena. Eta amaitzeko ezin hitz hobek esan: "Euscaldunac: galduten bada eusqueria gure artian, ez daquit cer izango dan gugaz".

Ez zuen Seberok Kanalaetxebarria ezagutu, baina halako euskalduna adiskide bezala segurazki hartuko zuen. Herriko euskara zaleak, biak, Ameriketara ere ibilitakoak, gizon zintzo, zuzen eta finak biak. Herriko euskararen alde jarraitu zuen Seberok Kanalaetxebarriak hasitako lana. Bion izpiritua dago gaur, hemen, gure artean.